

2. Νότιο άκρο της στάας του Αττάλου με τη βιβλιοθήκη του Πανταίου.

Οι αρχαίοι Έλληνες, που τόσο καλλιέργησαν τις τέχνες και τα γράμματα, ήταν επόμενο να εκτιμήσουν την επίσημη και τη χρήση του αλφαβήτου σε τέτοιο σημείο, ώστε ο Σοφοκλής ναβάλει στη χαμένη τραγωδία του «Αμφίραος» ένα ήθροιο να σχηματίζει με κινήσεις του χορού τα γράμματα, ενώ σε άλλη τραγωδία — επίσης χαμένη — του Αθηναίου Καλλία, 24 μέλη χορού υποδύονταν τα ισοριθμα γράμματα του αλφαβήτου. Χαρακτηριστική άλλωστε της γοητείας που είχε στους αρχαίους Έλληνες η χρήση των γραμμάτων είναι και η ωδή του Πινδάρου στο γράμμα Σ. Από χρόνους παλαιότητας πρώτοι τη διάδοση των ομηρικών επών, τα οποία φρόντισαν να περιυψώσουν και να διασώσουν. Σ' αυτούς ακριβώς τους χρόνους και μάλιστα στη διάρκεια της τυραννίδας, στην Αθήνα, του Πεισιστράτου, πρέπει να τοποθετηθεί και η ίδρυση των πρώτων βιβλιοθηκών στην Ελλάδα.

Όταν γίνεται λόγος για βιβλιοθήκες στην αρχαία Ελλάδα, η σκέψη μας ανατρέχει συνήθως στις γνωστές βιβλιοθήκες της Αλεξάνδρεια, της Αντιόχειας, της Περγάμου και ίσως το πολύ - πολύ στις βιβλιοθήκες του Πανταίου και του Αδριανού στην Αθήνα. Αλλά τόσο στην Αθήνα όσο και στις άλλες ελληνικές πόλεις, όχι μόνο του μητροπολιτικού αλλά και του αποικιακού ελληνισμού, υπήρξε

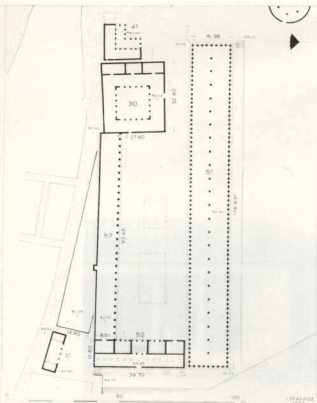
ένας πολύ μεγάλος αριθμός βιβλιοθηκών, για τις οποίες δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτε εκτός από την ύπαρξή τους. Την ύπαρξη αυτών των βιβλιοθηκών βεβαιώνουν περισσότερο επιγραφικές και λιγότερο φιλολογικές πηγές. Την ύπαρξη βιβλιοθηκών στην Αθήνα μαρτυρεί ο ιστορικός Πολύβιος μνημονεύοντας τον επίσης αρχαίο ιστορικό Τιμαίο. Λέει δηλαδή ο Πολύβιος ότι, όταν ο Τιμαίο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις Συρακούσες, για να αποφύγει την πείση του τυράννου Αγαθοκλή, κατέφυγε στην Αθήνα, όπου έζησε 50 (!) χρόνια ερευνώντας τις βιβλιοθήκες της πόλης του Κέκροπα. Από άλλες σποραδικές πληροφορίες που βρίσκονται σε φιλολογικές πάλι πηγές συμπεραίνεται ότι υπήρχε μεγάλος αριθμός βιβλιοθηκών στον εκτός της μητροπολιτικής Ελλάδας ελληνισμό. Συγκεκριμένα στην Ασία είχαν βιβλιοθήκες οι ελληνικές πόλεις Έφεσος, Μίλητος, Αλικαρνασσός, Ηράκλεια του Πόντου, Κνίδος, Μύλασα, Νύσσα, Πέργαμος, Πριήνη, Προύσα, Σιόνη, Σμύρνη, Τέως, Αντιόχεια, Αφροδισιάδα, Καισάρεια, Ταρσός, Μαγνησία του Μαϊάνδρου, Μαγνησία Σιπύλλου, Ιασός, Θιάτεια, Άσος και Λάμψακος. Ανάλογες βιβλιοθήκες πρέπει να είχαν και οι ελληνικές αποικίες στη Δύση και στα παράλια της Β. Αφρικής. Κατά κάποια περίπτωση όμως σύμπτωση δεν μνημονεύεται στις σωζόμενες επιγραφικές και

φιλολογικές πηγές βιβλιοθήκη άλλη πλην εκείνης των Συρακουσών.

Στην κυρίως Ελλάδα δεν υπήρχε πόλη χωρίς βιβλιοθήκη ή τουλάχιστον χωρίς δημόσιο αρχείο, συμπεριλαμβανομένων και των πιο μικρών πόλεων. Και είναι χαρακτηριστικό ότι τα πρώτα συγγράμματα βιβλιοθηκονομίας γράφτηκαν από τον Έλληνα Αρτέμωνα, που καταγόταν από την Κασσάνδρεια. Ο Αρτέμων έγραψε δύο τέτοια συγγράμματα, που είχαν τίτλους «Περί βιβλίων συναγωγής» και «Περί βιβλίων χρήσεως».

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ.

Όπως προαναφέρθηκε από τη διήγηση του Πολύβιου για τον Τιμαίο εξάγεται έμμεσα το συμπέρασμα ότι στο «κλεινό άστυ» υπήρχε μεγάλος αριθμός βιβλιοθηκών. Ωστόσο, οι σχετικές πληροφορίες είναι πολύ λίγες. Η παλαιότερη βιβλιοθήκη στην Αθήνα ανάγεται στους χρόνους του Πεισιστράτου, ο οποίος εκτός του ενδιαφέροντος που εκδήλωσε για την περισυλλογή και για την ταξινόμηση των Ομηρικών Επών, ίδρυσε πρώτος στην Αθήνα και δημόσια βιβλιοθήκη. Οι Αθηναίοι της επαύξησαν αργότερα με μεγάλη επιμέλεια και φροντίδα. Όταν ο Ξέρξης κυριεύσε την Αθήνα, το 480 π.Χ., λεηλάτησε τη βιβλιοθήκη του Πεισιστράτου και μετέφερε τα συγγράμματα της στην Περσία. Αλλά στα χρόνια των διαδόχων του Μ. Αλεξάνδρου ο Σέλευκος, ο Νικάνωρ, κάτοχός της να ανεύρει τα

3. Σχέδιο από το Γυμνάσιο του Πτολεμαίου. Ίσως το ανατολικότερο στενόμακρο δωμάτιο που είχε 12 μαρμαρίνες βάσεις για ισάριθμα ξύλινα τραπέζια, να χρησιμοποιούν ως βιβλιοθήκη.

4, 5. Επιγραφές της βιβλιοθήκης του Πανταίου. Η μία από την είσοδο, η άλλη δίνει οδηγίες στους χρήστες της βιβλιοθήκης.

ουγράμματα της βιβλιοθήκης του Πεισιπράτου και να τα ξαναστείλει στην Αθήνα. Στην πόλη της Παλλάδας υπήρξε ονομαστή βιβλιοθήκη και κατά τους χρόνους του Δημητρίου, του Φαληρέα, που έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον και ζήλο για τα βιβλία. Ο Πανασίας μνημονεύει την ίδρυση στην Αθήνα βιβλιοθήκης από τον αυτοκράτορα Αδριανό. Στην ίδρυση της βιβλιοθήκης αυτής αναφέρεται και ο Ευσεβίος. Η βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Αθήνα ήταν πλούσια, επιβλητική και πολυτελής. Τα ερείπια και το μέγεθος της εντυπωσιάζουν και σήμερα τον επισκέπτη του χώρου της, που βρίσκεται στο τέλος της οδού Φιάλου.

Από αρχαίες πηγές επιγραφικές, που επιβεβαιώθηκαν και από τις ανασκαφές του χώρου της Αγοράς των κλασικών χρόνων είναι γνωστή η ύπαρξη, στον επίσημο αυτό χώρο, της βιβλιοθήκης του Πανταίου. Πρόκειται για 2 επιγραφές που αναφέρονται η μία στην ίδρυση και η άλλη στη λειτουργία αυτής της βιβλιοθήκης. Η πρώτη επιγραφή αναγράφει:

«*Ἀθηνᾶ Πολιὰδι... Ἀθηναίων ο πέρυς Μουσίων φιλοσοφῶν Τ. Φλαβίου Παντανος Φλαβίου Μενάνδρου διαδόχου υἱός τας ἐξω σοάς, το περισυλον, την βιβλιοθηκην μετα των βιβλιων, τον εν αυτοις πάντα κοσμον, εκ των ιδιων... ανεθηκε.*»

Η άλλη επιγραφή, που αποτελούσε μέρος του κανονισμού της βιβλιοθήκης αναγράφει: «*βιβλιον οὐκ ἐνεχθησεται ἐπει ὠμόσασεν ἀνοηθῶσαι ἀπὸ ὥρας πρώτης μέχρι ἑκτης.*»

Η επιγραφή του 1ου αι. π.Χ., που έχει δημοσιευτεί στο *Inscriptiones Graecae II², 1029*, μας πληροφορεί για την ύπαρξη και λειτουργία και άλλης βιβλιοθήκης στην Αθήνα, γνωστής ως «εν Πτολεμαίω», ενώ η επιγραφή I. G. II², 1009 προσφέρει ένδειξη ότι υπήρχε και στον Πειραιά βιβλιοθήκη.

Βιβλιοθήκες άλλων πόλεων στη μητροπολιτική Ελλάδα

Εκτός από τις βιβλιοθήκες στην Αττική, υπήρχαν βιβλιοθήκες, όπως φαίνεται από σποραδικές πάντα πληροφορίες, τόσο στις φιλογογικές πηγές όσο και στις επιγραφικές και στις εζης πόλεις:

Στους Δελφούς, όπως διαπιστώνεται από δελφική επιγραφή, η οποία αναφέρει ίδρυση βιβλιοθήκης από το Κοινό των Αμφικτυόνων (*Bulletin de Correspondance Hellénique*, 20, 1896, σ. 720). Αλλά και στην Επίδαυρο υπήρχε βιβλιοθήκη, η οποία είχε αφιερωθεί στο θεό Ασκληπιό.

Επίσης, έχει βρεθεί επιγραφή στη νήσο Δήλο, η οποία μνημονεύει οικη-μα Ανδρίων, όπου υπήρχε συλλογή των έργων του ποιητή Αλκαίου. Εκτός από τη Δήλο είχαν βιβλιοθήκες και τα νησιά Σάμος, Ρόδος, Κως, Κρήτη και Κύπρος. Η ύπαρξη βιβλιοθήκης στη Ρόδο διαπιστώνεται από επιγραφικά από απόσπασμα καταλόγου, που περιεχό γύρω στα 50 συγγράμματα. Μετά από τους αναφέρονται και 2 συγγράμματα με τους τί-τλους «Προς Ευαγόραν κυπριακών»

(αντίγραφο δύο). «*Ἀλεξάνδρω Εγκώμιον*» (αντίγραφο ένα) και «*περί της Αθήνησι Νομοθεσίας*» (αντίγραφο πέντε).

Για βιβλιοθήκη στη Σάμο δεν σώζεται καμία πληροφορία στις επιγραφικές πηγές. Ο συγγραφέας ωστόσο των *Δειπνοσοφιστών* Αθηναίος, ο οποίος συχνότερα από κάθε άλλον αρχαίο συγγραφέα αναφέρεται στις βιβλιοθήκες και σε βιβλιοφίλους, κάνοντας λόγο για τους Έλληνες εκείνους που είχαν γίνει διάσημοι στον αρχαίο κόσμο εξαιτίας των πλούσιων βιβλιοθηκών τους, αναφέρει τον τύραννο της Σάμου Πολυκράτη, τον Αθηναίο Ευκλείδη, το γνωστό Αθηναίο τύραννο Πεισίπρατο, τον Νικοκράτη, τον Κύπριο, τους βασιλιάδες της Περγάμου Αττάλου και Ευμμένης, τον Αριστοτέλη, τον Ευριπίδη, τον Θεόφραστο και τον Ηλέα, ο οποίος απέκτησε τα βιβλία που περιείχαν οι βιβλιοθήκες των δύο τελευταίων μεγάλων ανδρών, δηλαδή του περιφημού Σταγειρίτη φιλόσοφου και του διαδόχου του στη διεύθυνση της Περσιπαιτικής Σχολής, Θεόφραστον.

Βιβλιοθήκη στην Κω αναφέρει επιγραφή (δημοσιευμένη στο *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 59, 1935, σ. 421-425) η οποία περιέχει τα ονόματα των δωρητών της βιβλιοθή-κης. Μετά από αυτά αναφέρονται ο διοκλής και ο γιος του Απολλώδω-ρου που από κοινού πρόσφεραν τη δαπάνη για την ανέγερση του κτι-ρίου της βιβλιοθήκης, καθώς και για την αγορά 100 βιβλίων. Αναφέρονται, επίσης, ο Εκάτιος ως δωρητής

200 συγγραμμάτων, ο Αγησίας ως δωρητής 200 δραχμών, ο Ξενοκλής που δώρισε 200 δραχμές και 100 βιβλία και άλλοι δωρητές.

Στην Κρήτη υπήρχε κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους βιβλιοθήκη δίπλα στο παλάτι της Κνωσού, όπως διαπιστώνεται από θραύσμα επιγραφή, που μνημονεύει τη βιβλιοθήκη αυτή. Στην Κύπρο αναφέρονται επίσης βιβλιοθήκες, τόσο από τον Αθήναιο όσο και από επιγραφή που μνημονεύει «**επιμελητήν βιβλιοφυλακίαν**». Με βεβαιότητα διαπιστώνεται ύπαρξη βιβλιοθήκης και στη Σπάρτη από φιλολογικές πηγές, ενώ από επιγραφικές πηγές συμπεραίνεται ύπαρξη βιβλιοθήκης στη Μεσσηνία. Από άλλη φιλολογική πηγή είναι γνωστή και η λειτουργία βιβλιοθήκης στην πόλη των Πατρών.

Όσον αφορά στη Β. Ελλάδα, πρέπει να υπήρχε βιβλιοθήκη στην Πέλλα. Από αυτή φαίνεται ότι ο Ρωμαίος στρατηγός Αμίλιος Παύλος έφερε στη Ρώμη τον πρώτο μεγάλο αριθμό ελληνικών συγγραμμάτων, μετά τη νίκη του επί του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα. Η ύπαρξη βιβλιοθήκης στην Πέλλα, που πρέπει να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιούσε και ο Μ. Αλέξανδρος, ως μαθητής του Αριστοτέλη, μας θυμίζει το σχετικό ενδιαφέρον που έδειξε ο νεαρός βασιλιάς με τη διαταγή που έδωσε μετά την κατάληψη της Περίοας, να ερευνηθούν τα ιερά περσικά βιβλία και όσα αναφέρονταν στη φιλοσοφία, την ιατρική, τη γεωργία και την αστρονομία να μεταφράζονταν στην ελληνική γλώσσα και να αποστέλλονταν στην Αλεξάνδρεια.

Από άλλη, τέλος, αναθεματική επιγραφή της Μακεδονίας, που δημοσιεύτηκε στο Β. C. H., 57, 1933, σ. 316-320, διαπιστώνεται ύπαρξη βιβλιοθήκης και στην πόλη των Φιλίπων.

Αναφερόμενοι στις βιβλιοθήκες που μπορούμε να επιστημονούμε από ανδείξεις φιλολογικές και επιγραφικές, δεν θα έπρεπε να παραλείψουμε και τη βιβλιοθήκη της Περιπατητικής Σχολής. Τα συγγράμματα της μετά το θάνατο του Αριστοτέλη, περιήλθαν στην ευθύνη του διαδόχου του Θεοφράστου. Τα συγγράμματα του Θεοφράστου, μαζί με τα βιβλία του Αριστοτέλη, περιήλθαν στους σαρκατρικούς φιλοσόφους Έραστο, Κορίσκιο και στο γιο του Κορίσκιο, Νηλέα. Ο Νηλέας, μαθητής του Αριστοτέλη και του Θεοφράστου, κληρονόμησε τα βιβλία των δύο δασκάλων του και τα μετέφερε στην πόλη Εκλή της Μ. Ασίας. Μετά το θάνατο του Νηλέα περιήλθαν σε ιδιώτες που τα είχαν ατενίζοντα και κατάκειστα. Όταν οι τελευταίοι έμαθαν για το ζήλο, με τον οποίο οι βασιλίδες της

Περγάμου συγκέντρωσαν βιβλία, τα έκρυσαν σε υπόγεια κρύπτη, όπου φθάρηκαν από την υγρασία και τα σκουλήκια. Οι απόγονοί τους τα πούλησαν ως αυτή την κατάσταση στον Απελλικόντα την Τήο, ο οποίος, κατά τον Στράβωνα, ήταν «φιλόβιβλος μάλλον ή φιλόσοφος».

Για να αποκαταστήσει τα βιβλία τα καταστραμμένα συγγράμματα, τα ανέγραψε εκ νέου Εναγνάρωντας από την αρχή ολόκληρα μέρη τους κι έτσι τα εξέδωσε γεμάτα λάθη. Κατά τον Αθήναιο, ωστόσο, ο Νηλέας πούλησε τα βιβλία του Αριστοτέλη και του Θεοφράστου στον Πτολεμαίο, τον Φιλάδελο και έτσι αποτέλεσαν αργότερα το πρότυπο για την οργάνωση των βιβλιοθηκών της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου. Μετά το θάνατο του Απελλικόντα ο Σύλλας μετέφερε τα βιβλία του στην Ρώμη (Πλούταρχο, Σύλλας 26, 1-2).

Εκτός από τις δημόσιες βιβλιοθήκες υπήρχαν στην αρχαία Ελλάδα και πολλές ιδιωτικές. Ιδιωτική βιβλιοθήκη αξιολογή είχε ο Ευριπίδης, καθώς και ο σύγχρονος του Πλάτωνα φιλόσοφος Μενέδημος, από την Ερέτρια. Ο Ισοκράτης (Αιγινιατικός, 5) αναφέρεται σε κάποιο Θράσυλλο, που είχε σπουδαία συλλογή συγγραμμάτων περί μαντικής. Ο Πλούταρχος, τέλος, στη βιογραφία του Ζήνωνα, περιγράφει κατάστημα πωλητών βιβλίων στην Αθήνα, όπου οι πελάτες ερευνοούσαν ή διάβαζαν τα συγγράμματα, όπως γινόταν και στις βιβλιοθήκες.

Γραφικές ύλες. Όταν ακούει κανείς για γραπτά κείμενα στην αρχαία Ελλάδα, σκέπτεται συνήθως επιγραφές σε μάρμαρο ή συγγράμματα γραμμένα σε παπύρους ή περγαμινές. Υπήρχαν όμως και κείμενα γραμμένα είτε ποικίλης ύλης. Οι νόμοι του Σόλωνα π.χ. είχαν γραφεί σε ξύλινο κύλινδρο, που ονομαζόνταν «δεξνες», καθώς και σε τριγωνόμορφο πινακίδες, τις «κύρβεις», που είχαν στήθει πάνω στην Ακρόπολη. Ο Πλίνιος κάνει λόγο για επιγραφές χαραγμένες σε πλάκες μολύβδου, σώθηκε δε και μια πλάκα ανεπιγραφή χαλκού και άλλη σιδήρου (I. G. A. 321 και 322). Ο Ιώσηπος αναφέρει μολύβδινους χάρτες και ο Πλούταρχος ισχυρίζεται ότι η ποιήτρια Αριστομάχη αφιέρωσε στους Δελφούς σύγγραμμά, που είχε μορφή μεταλλικού ελητηρίου. Άλλη χάλκινη πινακίδα βρέθηκε στην Ολυμπία με χαραγμένο επάνω της ένα κείμενο συνθήκης, που έγινε μεταξύ Ηλείων και αντιπάλων τους.

Χαράζονταν ακόμη επιγραφές πάνω σε πήλινες πλάκες (επι κεράμου), σε δέρματα, σε θαλασσινά όστρακα και σε οστά. Αλλά και πάνω σε ελάσματα χρυσού χαράσσονταν κείμενα, όπως

π.χ. στα ορφικά χρυσά πλακίδια, τα γνωστά τόσο από την Κρήτη όσο και από την Ιταλία. Ως καθαρή, όμως, ελληνική επινόηση μπορούμε να θεωρήσουμε οι ξύλινες πινακίδες, οι επαλειμμένες με κερι. Οι πινακίδες αυτές επέτρεπαν τη συνεχή επαναγραφή κειμένων μετά την απόσβεσή τους, γι' αυτό και τις χρησιμοποιούσαν κυρίως οι μαθητές να εξάσκησι.

Όλες αυτές οι πληροφορίες προκύπτουν από τη μελέτη των φιλολογικών και των επιγραφικών πηγών. Από τις επιγραφές έχουμε και την πληροφορία ότι οι βιβλιοθηκάρχιοι των αρχαίων ελληνικών βιβλιοθηκών ονομαζόνταν **γραμματείς** και **επιμελητές των βιβλιοφυλακίων**.

Φωτογραφίες από John Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, 1971.

Libraries in Ancient Greece E. Vranopoulos

In ancient Greece, a country where science and philosophy were born, art reached its climax, theater functioned as a school for people of all ages, it was natural that libraries not only existed but also were very popular. All relevant information concerning this subject derives mainly from epigraphic sources 'since ancient writers only sporadically refer to it.

Several libraries existed in Athens, according to Polybius; the oldest, dated to the years of Peisistratus, was transferred to Persia when Xerxes invaded Athens, while another one was that of Demetrius Phalereus. Pausanias gives an account of the rich library of Hadrian (132 AD), while the library of Pantainos (100 AD) is known to us from two inscriptions, the one also mentioning a library located in Piraeus. A library also existed in the Gymnasium of Ptolemy (181-145 BC). A number of libraries was located in various other religious and cultural centers besides Athens, such as Delphi, Epidaurus, where the library was dedicated to Asclepius, Delos, comprising the works of the poet Alcaeus, as well as on famous historic islands, such as Samos, Rhodes, Kos, Crete, Cyprus. Outside the metropolitan Greece the libraries of Pergamon, Ephesus, Miletus, Halicarnassus, etc., became especially renowned.

The librarians, according to literary sources, were called *secretaries* or *curators*, depending on their duties in the library.